

LITERARNI SPREHOD PO LJUBLJANI

NA ZGORNJE POLJANE

Mimo Splošne bolnišnice krenemo čez most preko Ljubljance na *Poljanski nasip*. Tam stoji poslopje nekdanje Prislilne delavnice, med zadnjo vojno okupatorska mučilnica za aktiviste narodnoosvobodilnega gibanja. Prav zadnje dni je bil tu strahotno mučen in obešen dr. *Vladimir Kante* (Pavel Golia: »Balada o nesrečnem doktorju Vladimiru Kantetu«). Mnogi talcev je našla tu smrt pod rablji. Zadnje talce je tik pred usmrtni-vijo rešila osvoboditev Ljubljane na nedeljo 6. maja 1945. Prav ta večer sta bila med zadnjimi rešena iz za zamreženih oken teh zidov tudi dr. Anton Slodnjak in dr. ing. Dušan Avsec.

Blizu šentpeterskega mostu štrli v nebo šestnadstropna gmota nekdanje *Cukrarne*, priča in simbol bohemstva naše pesniške *moderne* ter hkrati smrtna hiša *Ketteju* in *Murnu*. Po potresu se je semkaj zatekla dobra dijaška mamica Polonica *Kalanova* s svojimi dijaki. Vselila se je pri zadnjem vhodu te hiše v drugo nadstropje, v stanovanje z okni na dvorišče. Stopnišče se lomi iz nadstropja v nadstropje, zdaj navzgor, zdaj v stran, da je nevaženemu težko najti pravo pot do tega stanovanja. Celo dr. *Ivan Prijatelj* si ni mogel prav zapomniti teh zavojev do *Murnove sobice*, »ki sem bil pozneje (= ko se je Murn vselil) bogve kolikokrat v nji, pa še danes ne vem, v katerem nadstropju je...« pravi v uvodu k *Aleksandrova Pesmim* in romancam. To sobico, »ki je — lahko se reče — iz nje izšla naša najmlajša literatura«, opisuje *Prijatelj* takole: »Sobica je to kakor zaboj. Do nje se pride skozi temo in prav pred vrati so stopnice navzgor, da čeznje padeš. Sobica ima eno okno, a tako visoko, da samo glava dosega prve šipe. Zato se z ostalim telesom še bolj počutiš v zaboju. Ne vem, kakšna je ta soba sedaj, ali jaz si je ne morem drugače predstavljati kakor z dolgo komisno (= vojaško) mizo, stoječo sredi zglodanega poda in preobloženo s knjigami, s katerimi se čisto mirno družijo različne pipe, škatlice za tobak, ovratniki in ovratnice in vrhu tega še kaka majhna skodelica z ostanki sinočnje večerje. Če pogledaš eno ali drugo teh knjig ali onih po policah, najdeš na tej ime *Cankarja*, na oni *Ketteja*, potem *Župančiča* in *Murna*. Vsi ti niso nikoli stanovali tu skupaj, ali vsi so prihajali semkaj kakor domov.«

Ta soba je zajeta kot prizorišče v *Cankarjevi* »*Lepi Vidi*«.

Pri *Polnici Kalanovi* je prebival *Murn* že od svojega četrtega leta, tedaj na *Poljanski c. 47*. V osnovno šolo je hodil v bližnjo sirotišnico »*Marijanišče*« (zdaj *Dom Ivana Cankarja*) in bil tu v vsej oskrbi še nekaj let kot gimnazijec, potem se je spet vrnil k dobri *Polnici* in se z njo po potresu kot absolviran petošolec preselil v *Cukrarno*. Postala mu je dom, *Polonica Kalanova* pa dobra krušna mati, ki se je k njej vračal tudi po maturi (1898) od vsepovsod, se shajal tu s pesniškimi prijatelji in ti so izmenoma tudi gostovali pri njem, tako *Kette* kakor *Cankar* in *Župančič*. *Kette* se je po odpustu od vojakov v *Trstu* namenil na *Dunaj*,

a se je bolan zatekel najprej k Murnovi gospodinji v Cukrarno. Deset dni pred smrtjo je še upal, da bo ozdravel, in narekoval prijatelju Murnu pismo, naslovljeno bivšemu novomeškemu sošolcu Juriju Gregorcu, tedaj juristu na Dunaju, naj ga vpiše na univerzo, a sam se je s tresočo se roko le podpisal. Toda kljub skrbni negi gospodinje Kalanove in podpori Pisateljskega društva, ki so mu jo oskrbeli Fran Govekar, Bojan Drenik in A. Aškerc, ter ob podpori narodnega ženstva (Franja Tavčarjeva) je že po malo tednih zdravljenja umrl. Izdihnil je v sobi Polonice Kalanove. Ob smrti je bil pri njem pesnik Aškerc in mu zatisnil oči.

Dve leti potem je na isti postelji, a v sosednji (študentovski) sobi umrl Murn. V marcu 1901 ga je priklenila bolezen na posteljo. V aprilu je včasih še hodil na sprehod pod Rožnik iskat sonca. Njegov prijatelj in član dijaške literarne Zadruge Bojan Drenik je v Slovenskem Narodu (8. maja) pozval rodoljubno občinstvo na pomoč bolnemu mlademu pesniku. A Murna je to razburilo. Pisal je Cvetku Golarju v Celje, da ga ta notica »prav srčno jezi, ker nečem, da bi se na ta način beračilo zame. Rajši v bolnišnico!« (S. Trdina, J. Murna-Aleksandrova IS, 1933, str. XI.) Pisateljsko društvo mu je obljubilo pomoč za zdravljenje v Gradežu ob morju. Toda sam je čutil, da so mu dnevi štetí. Sošolcu Ivanu Prijatelju, tedaj študentu slavistike na Dunaju, je pisal 20. maja (bilo je štiri tedne pred smrtjo): »Dragi Prijatelj! Ne bodeva si menda dopisovala več. Jaz sem jako slab in najbrž me vzame že mesec maj.« V tem pismu mu je zaupal skrb za izdajo izbranih svojih pesmi. In tri dni pred smrtjo, že na pragu agonije (15. junija), mu je poslal rokopis pesmi ter ga pooblastil, naj jih popravi, »če bo brez škode šlo«. Med temi je bila tudi poslednja njegova pesem »Balada«, pesem Damjanu. Ta »Damjan« je bil stari čevljar Franc Jezeršek, Murnov sosed v vogalni sobi, tudi jetičen. Z Murnom sta stavila »za pet lepih dišečih mandeljnov, kdo da umrje prvi«. V te besede je zajel Ivan Cankar Murnovo in Damjanovo stavo v prizoru novele »Življenje in smrt Petra Novljana« (Knezova knjižnica 1903, str. 19; — ZS v redakciji Izidorja Cankarja, 1927, str. 156). Murnova labodja pesem »Balada« se glasi:

O Damijan, Damijan,
ne bodi vendar preveč bolan.
 Pošljem rajši ti vinca pit,
 da potolažim soseda te skozi zid.
Meni ni tudi nič kaj lahko,
pa da bi skoro mi že bilo!
 Takrat potrkam, Damijan, ti na zid,
 takrat bom mandeljnov in življenja sit.

In to groteskno stavo je dobil 18. junija 1901.

Obakrat — ob Kettejevem in ob Murnovem pogrebu — je kulturni živelj Ljubljane, zlasti množica dijaštva, spremljal iz te hiše mrtvega pesnika z resničnim spoštovanjem, čeprav so večinoma le bolj slutili kakor vedeli, koga spremljajo v grob k Sv. Krištofu.

Ob glavnem vhodu v ta del hiše je vzdana spominska plošča, odkrita ob 60-letnici slovenske moderne in na šesto obletnico smrti poslednjega pevca iz tega gnezda, Otona Župančiča, 11. junija 1955. Napis na spominski plošči je trodelen:

V tej hiši
so imeli pri
preprosti in
plemeniti ženi
Poloni Kalanovi
dom in zatočišče
MURN KETTE
CANKAR ŽUPANČIČ
in njihovi prijatelji

V tem okolju je
nastajala in zorela
slovenska
moderna

Tu sta izdihnili
DRAGOTIN KETTE
26. IV. 1899 in
JOSIP MURN
18. VI. 1901

Na vzpetini za Cukrarno je stala ob Poljanski cesti nasproti Doma Ivana Cankarja kmetska hiša (Spodnje Poljane 26), rojstni dom naravo-slovca in pisatelja Frana *Erjavca* (r. 1834); hiša je bila porušena po potresu. Tu je doživljal štiri otroška leta v ljubezni do narave. Na vrtu je imel rože, nekaj sadnega drevja in materi na ljubo je rastlo tam tudi ameriško zelišče — krompir, a najljubša mu je bila velika mlaka konec vrta; to je bilo njegovo morje. In živo je bilo to morje in živo je ostalo za vselej v sončnem Erjavčevem opisu žabe (Žaba v »Vajah« 1855). Tu je zaživela njegova otroška srečica, tu je bilo rojeno njegovo prijateljstvo z naravo, ko je komaj štiri leta star ob očetovi zgodnji smrti postal popolna sirota, ker materi vdovi ni bilo mar osirotelih otrok in je odšla za drugim možem zdoma. Deček je ostal v tem vrtu pri babici še do svojega 13. leta; potem so ga gimnazijca vklenili pusti mestni zidovi v Špitalski ulici in boril se je z revščino, lakoto in osamelostjo.

»Tako je ubožstvo pahnilo Erjavca v naročje prvemu njegovemu prijatelju in učitelju — naravi. Duša pradedov, katero je bil iztrgal njegov oče iz verige obdelovalcev domače zemlje, je ostala živa tudi v sinu. Pomnožena in oplemenitena z dušo malomestnih proletarcev, je tîrana od bede iz mrzlih sten rojstne hiše — odkrila vesoljni svet vseh živih bitij — prosto naravo« (A. Slodnjak, *Erjavčevo ZD I*).

Sredi Spodnjih Poljan (Poljanska cesta 46) je bil doma znameniti zgodovinar Ljubljane Ivan *Vrhovec* (1853—1902). Popisal je staro Ljubljano, meščanski »špital« (zavetišče) v Stritarjevi ulici, čolnarje na Savi in Ljubljani, cerkve, zvonove, pokopališča, prebrskal sklade tedaj še neurejenih arhivskih listin in vplival na ustanovitev »Mestnega arhiva«.

Dom Ivana Cankarja. V starem poslopju je bila prej deška sirotišnica »Collegium Marianum«, zgrajena 1888; prvi njen direktor je bil dr. Frančišek Lampe, teolog, filozof in urednik revije *Dom in svet*. Zavod je imel internat in zasebno ljudsko šolo s pravico javnosti. Zdaj je tu Šolski muzej, vodi ga ravnatelj I. Ostanek. Med gojenci zavoda je bil tudi Josip Murn Aleksandrov, kasneje med prefekti dr. A. *Merhar* (Silvin Sardenko), dr. *Izidor Cankar* in drugi. K poznejšemu direktorju kanoniku Andreju Kalanu se je v svoji bohemski revščini kdaj pa kdaj za-tekkel *Ivan Cankar* s podlistki za »Slovenca«.

Novejše poslopje je bilo nekdanj internat za gimnazijce in učiteljiščnike (sezidano 1910). Izmed gojencev se je v literaturi visoko povzpela Miško *Kranjec*. Po osvoboditvi je bil zavod reorganiziran v laiški internat za srednješolsko deško mladino.

Ob *Ambroževem* trgu vzdolž Poljanskega klanca stoji *Dom Anice Černejeve*, internat za dekliško mladino, imenovan po mladinski pesnici

in profesorici na ljubljanskem učiteljišču, ki je bila rojena 1900 ter je umrla v nemškem koncentracijskem taborišču v Auschwitzu 1944. Pred vojno je bila tu dekliška sirotišnica, imenovana *Lichtenthurnov zavod*, ustanovljena 1878 iz zapuščine Marije Mahkotove, ki je to hišo podedovala po svoji sestri Katarini, poročeni z grofom Lichtenthurnom.

Preko šentpeterskega mostu na nasprotnem bregu Ljubljanice stoji v ozadje Vrazovega trga potisnjena nekdanja »šentpeterska vojašnica«. Prvotno pritlično poslopje je bilo sezidano v 16. stoletju kot lazaret za kužne bolezni. Dve sto let kasneje je bilo preurejeno v vojašnico in prezidano v enonadstropno stavbo. V 19. stoletju je bil tu kader kranjskega 17. pešpolka, imenovanega »Kranjski Janezi«.

Za temi zidovi je bilo v dolgih stoletjih kaj groze in tragike. Stoki in umiranje kužnih bolnikov, dresura vojaških novincev, petje prešernih in žalostnih fantov, prignanih na deset-, dvanajst- in še večletno vojaško službo v suknji beli in s sabljico pripasano, vmes bleščeče parade avstro-ogrske vojske, ki je zadnjikrat slavnostno odkorakala leta 1914 na bojišče in se odpeljala proti ruski in srbski fronti. Potem so bili med prvo vojno tu zapori vojnega sodišča, od tod je spremljala vojaška kolona, oborožena s puškami in na njih nasajenimi bajoneti, obsojence v smrt na strelišče na Suhem bajerju ob Dolenjski cesti. Tak prizor je verno in drastično opisal Vladimir Levstik v *Pravici kladiva*.

Med drugo svetovno vojno je tu italijanski fašistični okupator zapiral in mučil sodelavce in simpatizerje narodnoosvobodilnega gibanja ter izmed njih odbiral talce za smrt v Gramozni jami, med prvimi dr. Aleša *Stanovnika* (1942). V zaporih tu so bili med drugimi: dr. Fran Kidrič, Juš in Ferdo Kozak, dr. Slodnjak, dr. Kreft in drugi.

Zdaj stoji umirjeno to staro poslopje, raztegnjeno v širok pravokotnik s prostornim dvoriščem v sredi, ki vanj držijo glavna vrata skozi pročelje na odsekanem voglu. Po mračni zgodovini je skladna utež nasproti šestnadstropni stari Cukrarni na nasprotnem bregu.

Danes so tu nastanjeni *dekanat medicinske fakultete* in njeni znanstveni inštituti.

Dalje prihodnjič

Ocene in poročila

REBULA, VINOGRAD RIMSKE CESARICE

Rebulova zbirka novel je izšla pri mariborskih Obzorjih že leta 1956, vendar tudi iz te časovne odmaknjenosti še zasluži pažnjo v našem listu. Vanjo je zajet del avtorjeve literarne žetve iz let 1948 do 1955. Novele so razvrščene kronološko in s tem je zbirki dana posrečena slogovna, snovna in ustvarjalna ubranost in pisanost, hkrati pa naravno prikazana avtorjeva nenehna umetniška rast.

V uvodni črtici *Skrivnost severne stene* (1948), napisani manom planinca dr. Klementa Juga, je Rebula še ves »mladostno« zanesen. Namesto jedrih, drobnih besed, ki bi se kot zrno k zrnu zlagale v umetnino o lepoti gora in o radostni grozi smrti v njih, uporablja malce napihnjene, votle, slovesno brneče, velike besede. To zamaknjeno pesem neusmiljeno sekajo bridko resnični, na zemljo pripeti odlomki iz Jugove zapuščine. In mogoče je ravno